

Reszegi Katalin

A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről

1. A középkor magyar hegynévállományának egybeállítása során a kutatóknak a latin nyelvű oklevelekből a névadatok kiemelése és tulajdonnévi voltának megállapítása mellett további nehézséget jelent a névterjedelem pontos körülhatárolása is. Ennek megoldásában a kérdést érintő néhány szakmunka nem igazán nyújt jól hasznosítható fogódzókat.

A magyarországi névelméleti írások áttekintésére is vállalkozó munkájának megfelelő fejezetében VÁRNAI JUDIT SZILVIA a helynevek, általánosabban a tulajdonnevek terjedelmét pusztán formai kérdésnek tartja (2005: 56), konkrét támpontokat azonban a névtest terjedelmi határainak megállapításához — legalábbis a helynevek kapcsán — összefoglalásában nem ad.

DEME LÁSZLÓ a helyesírás, illetve a grammatika felől közelít a névterjedelem kérdéséhez, s úgy látja, hogy a helynevekben a névterjedelem ügyében inkább a földrajzi köznévi elemek névhez tartozásának a megítélése okozhat gondot: az osztályjelölő lexémák ugyanis előfordulhatnak a név részeként (pl. *Sárga-folyó*), illetve a földrajzi jelleg jelölőjeként a név mellett, de nem ahhoz tartozóan (pl. *Duna folyó*), mely esetben a földrajzi köznév szintaktikai szerepét tekintve véleménye szerint utójelzőként funkcionál (1989: 284, vö. HOFFMANN 2003: 203). A névterjedelem megállapítása ugyanakkor DEME felfogásában csupán a név helyes írásmódjának meghatározásához szükséges.

J. SOLTÉSZ KATALIN funkcionális szempontokat mérlegelve látja megoldhatónak a név terjedelmi határának megállapítását. A tulajdonnévi kifejezésben azok az elemek tekinthetők a név szerves részének, amelyek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név, azaz más denotátum neve; azon elemek azonban, melyek elhagyásával a név funkciója, denotációja nem változik meg, nem szerves részei a névnek (1979: 17, vö. VÁRNAI i. h.).

A J. SOLTÉSZ által javasolt szempont érvényesítése természetesen minden egyes név esetében igényli a névhasználók kompetenciájának ismeretét.¹ Az ómagyar kori hegynévállomány összeállításakor munkánkat azonban megnehezíti, hogy nem támaszkodhatunk a neveket használó emberekre, pusztán az okleveles források állnak a rendelkezésünkre akkor, amikor megkíséreljük a hegy-

¹ A nyelvhasználók is vélekedhetnek persze eltérően az egyes nevek névterjedelmével kapcsolatban (ennek háttéréről bővebben lásd ZSOLNAI 1967: 196).

névrendszer s ezen belül az egyes hegynevek egykori nyelvi struktúráját rekonstruálni.

A továbbiakban ezért a hegynevek középkori állományának összegyűjtése és feldolgozása során felmerülő problémákat, valamint az alkalmazott vizsgálati szempontokat igyekszem konkrét példák alapján bemutatni, s egyidejűleg néhány módszertani elvet is próbálok ennek kapcsán megfogalmazni. A szemléltetésképpen idézett nevek jól példázzák azt is, hogy a nevek terjedelmi határainak meghatározásakor nem elég csupán egyetlen szempontot érvényesíteni, hanem minden egyes névalak esetében komplex, sok szempontot és információt, valamint alapos filológiai feltáró munkát magában foglaló módszert alkalmazva célszerű eljárunk. Könnyen megeshet azonban, hogy egy-egy esetben még így sem jutunk közelebb a kérdés eldöntéséhez; de a jelenség sokszínűségét látva úgy gondolom, hogy hitelesebb képet adhatunk az egyes nevekről és a hegynév-állomány egészéről is, ha a határozott állásfoglalás helyett inkább többféle lehetőséggel számolunk.

2. Az okleveles adatok nagy részénél látszólag egyértelmű, hogy a latin szövegkörnyezetben pontosan mettől meddig tart a magyar hegynév, pl. 1256: ad vnum berch, qui vulgo *Eregeteuhig* vocatur (ÁÚO. 2: 267), 1239: in monticulum *Paphomoka* nuncupatum (ÁÚO. 7: 73). Az efféle szerkezetekben szereplő latin fajtajelölő lexémák használatát BALÁZS JÁNOS azzal magyarázza, hogy „az idegen nyelvű följegyzések írói (...) szükségesnek tartották közölni, hogy a leírt tulajdonnevek a névadási rendszernek melyik kategóriájába tartoznak” (1963: 48). HOFFMANN ISTVÁN a mai nyelvhasználat alapján kiterjeszti a fenti megállapítás érvényét, mondván, hogy „a legkülönfélébb helyzetekben, illetve sokféle szövegtípusban (útikönyvekben, híryanagyokban stb.) tapasztalhatjuk, hogy a kevésbé ismert helyneveknek a használatát bármely nyelvben gyakran kíséri az adott hely jellegére, fajtájára, helynévi osztályára utaló nyelvi elemnek, többnyire földrajzi köznévknek a kitétele” (2004: 45). E nyelvészeti motívum alapján azonban — mely természetszerűen a régebbi korok vonatkozásában sem hagyható figyelmen kívül — az oklevelek névanyagában is számolnunk kell hasonló jellegű, a szóbeliségben (s ezt követve aztán az írásos dokumentumban) a név mellé pusztán magyarázó jelleggel kitett földrajzi köznevekkel. Az oklevelezési gyakorlatban — a különböző határjárások tanúsága szerint — az oklevél lejegyzője a tényleges névhasználók által közölt formákat foglalta szövegbe, a névhasználóknak persze „mint egy meghatározott közösség tagjainak mindig okvetlenül tudniuk kell, hogy egy-egy általuk használt tulajdonnév (...) mit jelöl: helységet-e vagy valamely térszíni formát stb.” (BALÁZS 1963: 47). Az olyan speciális kommunikációs helyzetben azonban, mint amelyet egy határjáró bizottság jelenléte idéz elő, a kérdéses területen általában használt formákat az egyértelműség kedvéért — a kétrészes nevek mintájára — a helybeliek kiegészíthették fajtajelölő szerepű szavakkal is.

A mai névhasználati szokások másik alapvető jellemvonását is szem előtt kell tartanunk a névterjedelem kérdésköre kapcsán. Valamennyi névtípus esetében megfigyelhető ugyanis, hogy a földrajzi köznévi utótagú kétrészes nevek mellett párhuzamosan igen gyakran egyrészes alakok is használatban vannak. A Füzérradvány határában emelkedő hegyek egyikének megnevezésére például a *Korom* és a *Korom-hegy* névváltozatokat egyaránt használják a helybeliek.² A közeli *Alsó-hegy* és *Darázs-domb* azonban csak ebben a kétrészes formában, míg a *Zsiga*³ kizárólag egyrészes alakulatként eleme a névrendszernek.⁴ A nyelvterület más vidékén is találunk egy- és kétrészes névpárokat, pl. Baranya megyében: *Köves* ~ *Köves-högy* (BMFN. 197/262), *Sínai* ~ *Sínai-högy* (194/316),⁵ illetve — magától értetődően — kizárólag egy- vagy kétrészesként használt neveket is. Arra vonatkozóan azonban, hogy mely szemantikai, illetve lexikális szerkezetű neveknel jelenhetnek meg a párok, s melyeknél ritkán vagy egyáltalán nem, jelenleg nincs bővebb ismeretanyagunk. Általánosságban azonban megállapítható, hogy azon nevek esetében találunk névpárokat, amelyek előtagjai önmagukban, földrajzi köznévi utótag nélkül is előfordulnak a magyar névrendszerben. Formális kommunikációs helyzetekben a két változatban is használatos nevek esetében — úgy tűnik — általában a kétrészes alakok használatosak, egyrészt mert földrajzi köznévi eleme révén pontosabban megjelöli a helyet, másrészt mert ez a hivatalosabbnak tekintett változat.

A névhasználók pontosságra törekvése mint a névterjedelmet befolyásoló tényező mellett a középkor időszakában minden bizonnyal számolnunk kell magának az oklevélíróknak a hatásával is. HOFFMANN ISTVÁN példákkal igazolja, hogy bár az oklevelek megszövegezői — az iratok jogbiztosító szerepéből fakadóan — a helyneveket az esetek nagy részében a nyelvi hűségre törekedve, tehát a kérdéses területen használatos formájukban adják meg, az írásos forrásokban mégis szerepelhetnek olyan nyelvi elemek is, amelyeket leginkább „a szövegező nyelvi lenyomataként értékelhetünk” (2004: 58). Közülük a névterjedelem szempontjából leginkább a részben vagy teljesen latinul szereplő névformák megíté-

² KOVÁTS DÁNIEL névtárában e kiemelkedés élőnyelvi közlésből megismert alakjaként csak a *Korom-hegy* forma szerepel (2000: 104). A különbséget egyrészt az magyarázhatja, hogy a KOVÁTS által végzett élőnyelvi adatgyűjtés közel fél évszázada, 1963-ban történt, s természetesen az azóta eltelt időszak alatt maga a névhasználat is módosulhatott, ám emellett — amint erre már korábban utaltam — a beszélők eltérő névhasználati kompetenciája is magyarázhatja az efféle különbségeket.

³ KOVÁTS DÁNIEL gyűjteményében a kiemelkedésnek nincs élőnyelvi adata, 1788-ból közöl csupán egy kétrészes *Zsiga-domb* névalakot (2000: 156).

⁴ Az adatok Kenyhercz Csaba helyi lakostól származnak.

⁵ A hegynevek mellett természetesen más névtípusokban is fellelhetők efféle alakváltozatok: *Árva* ~ *Árva-düllő* (BMFN. 198/106), *Ludas* ~ *Ludasi-rét* (199/92).

lése bizonytalan: a latin fajtajelölő közszó névhez tartozása mellett ugyanis néha még az előtag alakja sem állapítható meg egyértelműen.⁶

3. A gyanú, hogy a földrajzi köznév a valós névhasználatban nem ténylegesen része a névnek, a legáltalánosabban használt fajtajelölő lexémák esetében merülhet fel nagyobb valószínűséggel. Könnyen belátható, hogy egy idegen számúra egy szemantikailag nem áttetsző név és az általa jelölt objektum összekapcsolásához a legmegfelelőbb egy mindenki által ismert közszó, földrajzi köznév használata. Kiemelkedések esetében a régiségben — gyakoriságuk és általános jelentésük alapján — bizonyára főként a *bérc*, *hegy*, *halom* lexémákat szerepeltették magyarázó elemként.⁷ A *kő* vagy a *fő* ilyen jellegű használata ezzel szemben félreértésekhez is vezethetett volna, hiszen az előbbi sziklák mellett várak jelölésére is használatos volt, míg az utóbbi vizek nevében jóval jellegzetesebb. Az egyrészes variánsával váltakozó *Viszoka hegye*, *Nyulas-bérc*-féle adatok kapcsán azonban érdemes alaposabb vizsgálatokat is végezni a név szerkezetének ügyében. Természetesen a földrajzi köznévi rész tényleges névhez tartozását, valamint az esetleges egyrészes névváltozat meglétét azon nevek esetében is szükséges vizsgálni, amelyeknek nem adatolható egyrészes változatuk. A legnehezebb dolgunk a mindössze egyetlen adattal álló hegynevek névterjedelmének megállapításában van, márpedig az ómagyar korból ilyenek szép számmal akadnak. A források helynévi szórványai kapcsán számolnunk kell azzal is, hogy az egyes nevek fennmaradása az okleveles anyagban igencsak esetleges és nagyon egyenetlen.

3.1. A nevek — mint az köztudott — nem függetlenek a többi névtől, első lépésként ezért a *h e g y n é v r e n d s z e r e l e m e i k é n t* érdemes szemlélünk őket.

A *Viszoka hegye* olyan kétrészes névforma, amelynek előtagja szláv eredetű helynév. Ismeretes, hogy a jövevénynevek esetében nem ritka a névtest terjedelmének növelése egy magyar fajtajelölő földrajzi köznévvvel, vö. *Brizó bérce*, *Bugyihó hegye*, *Dobra hegyese*, *Lendece mála*,⁸ *Csiszta-homlok*. E névváltozási folyamat alapján valószínűsíthető, hogy a *Viszoka hegye* névforma valós névváltozat lehetett, amely tehát bizonyára másodlagosan, kiegészüléssel jöhetett létre. A *Nyulas-bérc* szintén az egyrészes *Nyulas* formával váltakozva tűnik fel az oklevelekben. E névpár esetén feltehetjük, hogy — csakúgy, mint a mai névvarián-

⁶ E formák valós tulajdonnévi voltával, illetve vulgáris nyelvi használatával kapcsolatban lásd HOFFMANN 2004: 20–4, RESZEGI 2008.

⁷ Mai nyelvi kompetenciánk alapján talán feltehető, hogy a nyelvhasználóknak a régebbi korokban is volt valamiféle ismerete a szavak használati gyakoriságára vonatkozóan.

⁸ Esetükben a szláv eredetű előtaghoz jellemzően birtokos személyragos formában kapcsolódik a magyar földrajzi köznév, ám szintaktikai szerkezetük ellenére e nevek szemantikailag minőségjelzősnek tekintendők (vö. TÓTH V. 2001: 175).

soknál — egymás mellett élt a két szemantikailag áttetsző forma, ez az ómagyar kori hegynevek körében az oklevelek tanúsága szerint ugyanis nem példa nélküli (vö. *Csókás* ~ *Csókás-kő* Borsod vármegyében), igaz viszont, hogy nem is igazán gyakori.

A *Nyulas-bérc* esetében ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kiemelkedést egy *Nyulas* nevű földterület mellett említik. J. SOLTÉSZ KATALIN szerint „amikor egy földrajzi objektumot egy másikról neveznek el, többnyire a formáns szerepű földrajzi köznévként kerül megkülönböztetésül az átvett név mellé” (1979: 84): *Szineg* település > *Szineg-fő*, *Poddráj* település > *Poddráj-bérc*, *Gáld víz* > *Gáld-bérc* stb. Az okleveles adatok azonban azt mutatják, hogy a hegynevek körében az esetek felében formai változtatás nélkül, metonimikus névadással vonódik át a közeli település, patak, erdő stb. neve a kiemelkedés megnevezésére: a *Börzsöny*, *Gereg*, *Geszte* településnevek azonos formában használatosak a közeli hegyek megnevezésére is.⁹ A *Nyulas* és *Nyulas-bérc* névpár mellett ugyanakkor igen ritkán adatolható, hogy egy kiemelkedés megnevezésére mindkét alakulási mód (a településnévből metonímiával és földrajzi köznévvvel kapcsolódva jelzős szerkezettel) egyaránt megvalósult volna (vö. még 1341: terra *Huzyazo* < montem *Huzyazov* ~ *Huzyazoberch*, A. 4: 143), az adatolás gyér volta ellenére talán mégis számolhatunk effajta alakulásokkal a névrendszerben.

A latin fajtajelölő lexéma és magyar hegynévi elem kapcsolatának magyar megfelelőjéhez is célszerű a névrendszer felől közelíteni. Az *alpes Clementis* esetében HOFFMANN ISTVÁN szintén névszerkezeti okokra hivatkozva valószínűsíti a *Kelemen-havasok* formát (2004: 21), vélhetően az alapján, hogy a személynévi névadás, s különösen a pusztaszemélynévi metonímia feltételezése a nagyobb kiemelkedések nevében kevésbé megalapozott, mint a településnevek esetében.¹⁰ A *Beszkidék* régi *alpes Beschad* (ÁÚO. 8: 243) formájánál a földrajzi köznévként a magyar névbéli meglétére nehezebb következtetni, a *Beszkod* albán vagy szláv származtatás esetén is megnevező funkciójú (FNESz.), s mint ilyen, önmagában és földrajzi köznévvvel kapcsolódva egyaránt a magyar névrendszer eleme lehet.

A latin hegyrajzi köznevek közül kizárólag a 'hegy' jelentésű *mons* mellett szentnevek is előfordulnak az oklevelekben. Minthogy e szerkezetek a vizsgált korban végig latinul szerepelnek a forrásokban, az esetek nagy részében e formák vulgáris nyelvű használata bizonytalanul ítélni lehet. A latin alakok szinte kivétel nélkül a hegyen épült monostor védőszentjének nevével említik elsődlegesen természetesen magát a monostort, de vele együtt gyakran a kiemelkedést is. A nyelvviség kérdésében tapasztalataink vannak a templomcímbe alakult településnevek ügyében is, melyek kapcsán TÓTH VALÉRIA megállapítja, hogy a

⁹ A hegynevek és más helynévfajták kapcsolatához lásd RESZEGI 2007.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd RESZEGI 2006: 165.

templomok nevének meghatározása mellett „a patrocíniumok helységnévvé alakulásában is az egyházi befolyás játszhatta a meghatározó szerepet” (2007: 412). A templomcíméből lett településnevek létrejöttében és — többnyire az adott település korábbi nevének rovására történő — elterjedésében tehát az egyháznak minden bizonnyal nagy szerepe lehetett. A szentek nevét viselő hegyek esetében vélhetően hasonló folyamat játszódhatott le. Pusztán a keletkezési körülményekből azonban nem derül fény arra, hogy e nevek bekerültek-e a magyar névhasználatba, s ha igen, milyen formában. A későbbi adatok, valamint a mai névhasználat is azt mutatja ugyanakkor, hogy ha nem is nagy számban, de vannak patrocíniumi hegyneveink, s ezek szerkezetileg egyneműek: mindegyikük kétrészes, vagy legalábbis van kétrészes változata is (pl. *Szent György-hegy*, *Szent László-hegy*, *Szent Mihály-hegy*, a *Szent Vid* hegynev is használatos kétrészes változatban), mindezek alapján pedig talán a latin *mons* fajtajelölő szó is a hasonló szerkezetű ómagyar kori név részeként fogható fel.

3.2. A rendszerelemként való vizsgálat mellett természetesen szükség van a neveket tartalmazó oklevelek mikrofilológiai elemzésére is: vagyis az oklevelekben megnyilvánuló névlejegyzési sajátosságoknak, az azonos oklevélben szereplő neveknek az egymásra vonatkoztatására.

A kor oklevél-írói gyakorlatában a latin fajtajelölő elemek mellett a magyar *bérc* lexéma is meglehetősen gyakran szerepel a latin nyelvű földrajzi köznevek szerepében állva, mintegy a hazai latin nyelv magyar jövevényszavaként: 1295: in qd. *berch* Seleumal dicto (Gy. 3: 70), 1281: ad qd. *Berch* Slovykkeve (Gy. 3: 188), 1332: ad qd. *Berch* Gerfaberberch (Gy. 3: 381). A példák mindegyikében a *bérc* kétrészes nevek előtt áll, s természetesen nem része annak. Ennek megfelelően a *bérc* után álló egyrészes névformáknak is — pl. *berch Sumus* (Gy. 2: 461, 512), *Berch Medokys* (Gy. 4: 66), *berch Bik* (Gy. 4: 104) — nagy biztonsággal tulajdoníthatunk földrajzi köznévként nélküli egyrészes formát. A Kolozs vármegyei „in 1 *Byrch*, *Kapus* nominato” és a „qd. *Kapus Byrch*” (Gy. 3: 344) előfordulások pedig eszerint talán azt mutatják, hogy esetükben egy- és kétrészes névpárral (*Kapus* ~ *Kapus-bérc*) számolhatunk. Magyarázhatók azonban az oklevélrészletek azzal is, hogy a latin fajtajelölő lexémákhoz hasonlóan tekintett *bérc* névrész először a latin névszerkezetnek megfelelően elől, majd a magyar névszerkezetnek megfelelően utótagként van feltüntetve, azaz mindkét adatot értelmezhetjük *Kapus-bérc*-ként. Kevéssé valószínű ugyanakkor, hogy a „qd. *Kapus Byrch*” azokat a kevert nyelvű szerkezeteket mintázhatja, amelyben a latin fajtajelölő elem a magyar szórvány mögött áll, pl. 1272: ad *Ptasnik* montem (FNESz. *Ptacsnik*), az effajta szerkezetek ugyanis az oklevelekben olyannyira ritkák (a domborzati nevek és más névfajták szövegbe foglalására egyaránt), hogy a szövegezésben analógiás hatásukkal nemigen számolhatunk.

Az általános oklevelezési szokások feltárása mellett érdemes egy-egy konkrét oklevélben belül is elemzéseket végezni. A Kolozs vármegyére vonatkozó okle-

velekben különösen gyakran használják a *bérc* lexémát fajtajelölőként, ami például a Zsuk település határjárását tartalmazó 1326-os oklevélben szövegszerűen is megfogalmazódik: „montis seu *Berch*” (Gy. 3: 380). Emellett ugyanakkor a szövegben szereplő hegynevek jobbára második névrészként tartalmazzák a *bérc*-et, s időnként még latin fajtajelölő is megelőzi e neveket: montem *Elusberch*, montem *Bareberch*, *Puddradyaberch*. A *Berch Buzyaserdei* forma ezért — az oklevélben látható névlejegyzési sajátosságok alapján — a kiemelkedésnek az erdőnévvel való megnevezését mutathatja inkább, s a földrajzi köznévvélhetően nem része a névnek.¹¹

3.3. Minthogy a régi helynevek esetében felmerülő kérdések általában tovább árnyalhatók a nevek t o v á b é l é s é n e k vizsgálata révén, a névterjedelmre irányuló vizsgálatok szempontjából is célszerű az ómagyar kor időhatárain túlra tekintenünk. A későbbi adatokkal ugyanakkor óvatosan kell bánni: ezek nem vetíthetők vissza mechanikusan az ómagyar korra, hiszen a névrendszer és benne az egyes névalakok is folyamatosan változnak. TÓTH VALÉRIA például a településnevek változási modelljeiről szólva utalt arra, hogy a településnevek kétrészesessé válásának folyamatát a 14–16. században egy általános rövidülési folyamat váltotta fel (2005: 134–5), s e tendencia bizonyára nem hagyta érintetlenül a többi névtípust, így a hegyneveket sem. A jelenség kapcsán ugyanakkor TÓTH VALÉRIA szerint esetleg azzal is számolhatunk, hogy a rövid formák használata főként a szóbeliség sajátja lehetett, míg a bonyolultabb szerkezetek az írásbeliségben voltak jellemzőbbek (uo.).

A különböző irányú változási folyamatok mellett számolnunk kell azzal is, hogy az adatok nem mindig egyértelműen hasznosíthatók. A már említett *Nyulas* és *Nyulas-bérc* nevű kiemelkedés neve *Nyulas-hegy*-ként jelenik meg egy 1931-es térképen (vö. Gy. 4: 281). A térképészek névírásai gyakorlatának azonban tipikus jellemzője, hogy gyakorta szerepeltetnek magyarázó utótagot olyan esetekben, amikor a jelölt objektum fajtáját nem teszi eleve egyértelművé földrajzi köznévi névrész.¹² A csupán az említett térképen szereplő *Nyulas-hegy* névforma

¹¹ Az Árpád-korban nem ritka, hogy kétrészes erdőnév lesz metonimikusan kiemelkedés nevévé (vö. RESZEGI 2007: 41, az erdő- és hegynevek szoros kapcsolatához ezen kívül lásd még KISS L. 1997: 166 is).

¹² 1955-től a korábban is alkalmazott gyakorlatot állami utasítás szabályozta, mely előírta, hogy az 1 : 25 000 és az 1 : 50 000 méretarányú térképeken fel k e l l tüntetni „a földrajzi fogalmakat jelölő szavakat (sziget, tó, gerinc, völgy, dűlő), ha a tulajdonnév ezt megkívánja” (Utasítás 1955: 40). A későbbiekben ezt az eljárást a nagyobb részletezésű 1 : 10 000 méretarányú térképekre is kiterjesztették, s ennek megfelelően a kataszteri térképeken szereplő csonka (ezen vélhetően a földrajzi köznévi utótag nélkül álló nevek értendők: R. K.) neveket is minden esetben ki kellett egészíteni (Utasítás 1966: 12).

A térképi név és a valós névhasználat eltérését jól példázza a Vilyvitány határában lévő *Gira* nevű kiemelkedés térképi *Gira-hegy* megjelenése (vö. Zempléni hegység és környéke). E

tehát a valós névhasználat tükröztetése mellett magyarázható úgy is, hogy az ómagyar kori *Nyulas* ~ *Nyulas-bérc* névpárból csak az egyrészes *Nyulas* forma maradt meg, ez volt használatban a térkép készítésekor is, s a *hegy* magyarázó elemet csak a térképész kapcsolta hozzá. Mindez azonban természetesen nem cáfolja azt, hogy az ómagyar korban a *Nyulas-bérc* is létező névváriáns lehetett. A településnévi eredetű *Gereg* hegynév egy 1860-as térképen *Gereg-hegy* formában szerepel, ma pedig *Gereg oldal* a neve (Gy. 3: 94). Pusztán a térképi adat alapján — a fentebb mondottak miatt — nem következtethetünk arra, hogy az Árpád-korból adatolható 1275-ös *montem Gyrik* (Gy. 3: 94) alak is kétrészes nevet takar, még ha a térkép a valós névhasználatot adja is vissza.

A névterjedelem szempontjából tehát az esetek egy részében az újabb kori alakokat csak igen nagy körültekintéssel hasznosíthatjuk, más neveknek pedig — különösen a török hódoltság területén — nincs is mindig továbbélése. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene figyelemmel lennünk a nevek továbbélésére, célszerűbbnek tűnik ugyanakkor a mai neveket is — csakúgy, mint a középkoriakat — egy másik, magasabb szinten, a névrendszer elemeként szemlélni, s a mai névrendszer és névhasználat jellemzői alapján kellő óvatossággal ebből következtethetünk a korábbi állapotokra is, amint azt az első vizsgálati szempont ismertetése során magam is megkíséreltem (vö. 3.1.).

4. A fenti szempontok bemutatása során talán kissé távol kerültek egymástól az egyazon név terjedelmére vonatkozó megállapítások, noha — mint említettem — az ilyen irányú vizsgálatokat a szótárkészítés, azaz egy-egy konkrét név problematikája, megítélési nehézségei hívták elő. Végezetül ezért annak szemléltetésére, hogy miként érvényesülhetnek a fent bemutatott szempontok a szótárkészítési munka során, a Heves vármegyében, Pétervására határában említett 1341/1347: *montem Belsew* (Gy. 3: 125) névadat komplex elemzését mutatom be.

A *montem Belsew* forma magyar eleme a *belső* 'belül levő' melléknévből magyarázható, és bizonyára a hegy elhelyezkedésére utalhat (vö. FNESz. *Belső-tó*). A korai hegynévi korpuszban szép számban találunk a hasonló szemantikai tartalmú *köz* és *közép* melléknév, illetve különböző földrajzi köznevek kapcsolataival alakult hegynéveket: *Köz-bérc*, *Közép-bérc*, *Közép-hegy*, *Közép-kő*, *Közép-magas*, *Közép-mál*. Ez a szemantikai tartalom más névfajták körében is

kétrészes formát a helyiek nem használják, amint ezt a kiemelkedés fajtájának megítélésében (hegy vagy domb) megmutatókozó bizonytalanság is mutatja.

A térképi névanyagot mindemellett árnyaltabban szükséges szemlélni. Az előírások ellenére ugyanis az egyrészes formában használt domborzati nevek nem ritkán egyrészes formában szerepelnek a különböző típusú térképeken is: például a *Dobogó* (vö. KOVÁTS 2000: 102) és a *Tilalmas* (i. m. 139) hegynévek. Sőt az sem példa nélküli, hogy a szóbeliségből földrajzi köznévi utótaggal adatolt nevet a térképen utótag nélkül tüntetik fel, amint azt az *Osztra* és a *Szappanyos* térképi nevek jelzik az *Osztra-hegy* (i. m. 202), illetőleg a *Szappanyos-hegy* ~ *Nagyszappany* (i. m. 204) változatokban is használt név esetében.

alapvetően kétrészes névformában fejeződik ki. Arra ugyanakkor az ómagyar kori helynévrendszerben nincs példa, hogy a viszonyított elhelyezkedésre utaló melléknévi elem földrajzi köznévi utótag nélkül álljon. Ennek ismeretében esetleg feltehetjük, hogy a *montem Belsew* névadat mögött magyar *Belső-hegy* kétrészes forma rejlik, s a névrészek sorrendje és a földrajzi köznév nyelvisége pusztán az oklevélíró latinizáló tevékenységének eredménye lehet. Ezt támogatja a mai névrendszer is: az ilyen szemantikai tartalmú nevek ugyanis mindig kétrészesek, még egyrészes variánssal való váltakozásukra sem találtam példát. Mindez pedig erősen elbizonytalanítja annak a lehetőségét, hogy egy elsődlegesen kétrészes (*Belső-hegy-féle*) névből elliptikus szerkezeti változás eredményeként kialakulhatott volna egy egyrészes *Belső* változat. Másrészről viszont az adatot tartalmazó oklevél filológiai vizsgálata kevésbé támogatja azt a feltételezést, hogy a *montem Belsew* forma egy magyar *Belső-hegy* fordítása lehetne. A szövegben a vizsgált nevet kivéve ugyanis valamennyi hegynév magyar földrajzi köznévi utótagot tartalmazó kétrészes formában szerepel (a településnevek kivételével a többi helyfajta nevei is mind kétrészesek), s a nevek egy része előtt latin fajtajelölő elem áll: pl. mons *Bykusfew*, mons *Fertysfeu*, *Jelusberche*, vallis *Fertyswelg*, *Turnapataka* (Gy. 3: 124–5). Nem találunk tehát az oklevélben olyan latinizált alakokat (csupán az *Eger* latin *Agria* megfelelője fordul elő), amelyek megerősíthetnék, hogy a *montem Belsew* esetében is erről lehet szó, mindez ugyanakkor természetesen nem is cáfolja meg teljesen a feltevésünket.

5. A fentiekben kifejtettek s talán a bemutatott példa alapján is úgy tűnhet, hogy ez a fajta megközelítés elbizonytalanítja, megnehezíti az okleveles adatok kezelhetőségét és használhatóságát. Ahhoz azonban, hogy a további, a rendszerre vonatkozó vizsgálatok hiteles eredményt hozzanak, az állomány összeállításakor elengedhetetlenül szükséges az adatok többszempontú elemzése és bemutatása.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *ÁNyT.* 1: 41–52.
BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
DEME LÁSZLÓ (1989), Névterjedelem és névtartozékok. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp. 282–6.
FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.

- HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 1*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–61.
- KISS LAJOS (1997), Hegynevek a történelmi Magyarországon. *MNy.* 93: 154–68. Újraközlése: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálódások a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba. 117–32.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000), *Az abauji Hegyköz helynevei*. Sátoraljaújhely.
- RESZEGI KATALIN (2004), *Bérc, hegy és halom a régi helyneveinkben*. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 1*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 145–65.
- RESZEGI KATALIN (2006), Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 159–80.
- RESZEGI KATALIN (2007), A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen–Budapest. 37–43.
- RESZEGI KATALIN (2008), A hegynév terminus definiálása. Megjelenés alatt.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2005), Változásmodellek a településnevek körében. *NÉ.* 27: 125–36.
- TÓTH VALÉRIA (2007), A templomcíméből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. *MNy.* 103: 408–19.
- Utasítás 1955 = Utasítás az 1 : 25 000 és az 1 : 50 000 mértékarányú térképek tervezésére, kirajzolására és a kiadás előkészítésére. H. M. Térképészeti Intézet. Bp.
- Utasítás 1966 = Komplex utasítás az 1 : 10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal. Bp.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005), *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Bp.
- Zempléni hegység és környéke*. Turistatérkép. Nyír-Karta Bt. 2004.
- ZSOLNAI JÓZSEF (1967), A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Nyr.* 91: 191–201.